

Дмитро Шупта

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА АКТРИСА

Рецензія на книгу: Совачева Г. Україна таки буде! : спогади, статті й замітки, листи / Ганна Совачева ; [упоряд., авт. передм. О. П. Ротач]. – Полтава : Дивосвіт, 2017. – 431 с. : іл.

Краєзнавство завше – явище захопливе, адже воно викликає інтерес і в невгамовних дослідників, і в зацікавлених читачів. А ще краєзнавство буває різне: історичне, історико-літературне, етнографічне тощо. Останнім часом утверджується літературне краєзнавство. Саме воно приваблює пошуковців до все нових і нових відкриттів. Нещодавно я ознайомився з доволі цікавою розповіддю про батька Олександра Стражного (Страшного), а ось ці рядки пишу під враженням від видання *Совачева Г. Україна таки буде!* (Полтава : Дивосвіт, 2017. – 432 с.), надісланого мені його упорядником, автором ґрунтовної вступної статті Олександром Петровичем Ротачем – сином відомого літературознавця, члена НТШ Петра Петровича Ротача та музеєзнавця Алли Олександрівни Ротач. У листі, який супроводжував цей коштовний подарунок, Олександр Петрович по-

відомляє: «Надсилаю Вам свою книжку про Ганну Совачеву, видатну українську актрису. Це моя троюрідна бабуся, точніше – дружина троюрідного діда Василя Совачева, військового лікаря, начальника Санітарної управи Армії УНР, доброго знайомого С. Петлюри. До речі, В. Совачев – племінник М. І. Міхновського».

Прочитавши вступну статтю, я зрозумів, що з її змістом варто ознайомити якнайширший загал, тому дозволю собі навести з неї окремі відомості, які не лише відтворюють приватні біографії, а дозволяють уявити специфіку української культури в постатях, тим більше, що наклад видання мізерний, а інформація вкрай важлива.

Отже, почати годиться з того, що засвідчує незнищеність родової пам'яті, яка озивається в нащадках. Праправнук професора Київської та Полтавської духовних семінарій П. С. Совачева Олександр Ротач народився 6 березня 1953 року в Полтаві, 1969-го закінчив там СШ № 17, 1974-го – інженерно-будівельний інститут (нині Національний технічний університет імені Юрія Кондратюка), а згодом – аспірантуру при КиївНДПмістобуді. З 1974 року він у Донецьку як провідний фахівець у галузі містобудування, керівник проектної фірми. Упродовж 2003–2007 років – директор проектного департаменту, із 2007 року – генеральний директор ТОВ «Архбудпроект». Член Спілки архітекторів СРСР (1989), Національної спілки архітекторів України (1992). Нині – радник директора Державного проектного інституту містобудування «Міськбудпроект» (м. Полтава).

Як літературний краєзнавець О. Ротач досліджує історію священницьких родів Полтавщини (зокрема, Совачевих, Міхновських, Кривусьових, Саренків). Він автор близько 50 біографічних розвідок про духовних осіб Полтавської єпархії, опублікованих в «Енциклопедії Сучасної України», співавтор і один з упорядників енциклопедичного видання «Полтавська Шевченкіана» й енциклопедичного біобібліографічного словника «Полтавщина літературна», також збірників «Полтавська Петлюріана», «Українська біографістика». Друкувався в часописах «Полтавські єпархіальні вісті», «Рідний край» тощо. Має відзнаки й нагороди.

У своєму дослідженні про Ганну Совачеву О. Ротач розгорнув перед нами припорошені забуттям, потьмянілі від плину часу дивовижні сторінки життя видатної актриси українського театру. Важливість такого дослідження зумовлена тим, що одним із прийомів денационалізації українців було позбавлення нас родової пам'яті, і це тоді, коли нація мала не тільки загальний, а й індивідуальний шляхетний родовід. Забуття людиною, як і народом, власної родової пам'яті скеровує її на шлях рабського поневіряння.

Можна тільки уявити собі, якою кропіткою була робота упорядника, адже до видання включено три частини спогадів знаної української акторки, які були оприлюднені в 1958 і 1979–1982 роках у журналі «Наше життя» (США), а також їх варіації та окремі статті й замітки Ганни Совачевої, зібрані з різних друкованих джерел. Уперше публікується біографія її чоловіка, уродженця Полтавщини, головного санітарного лікаря Армії УНР В. Я. Совачева, написана Ганною в 1930-х роках для «Української загальної енциклопедії». Епістолярний розділ видання склали листи актриси до родини Старосельських і Сердюків. Авторські тексти Г. В. Совачевої доповнені статтями і спогадами сучасників про неї.

Видання супроводжує серйозний науковий апарат: вступна стаття «Велика актриса української сцени», примітки та коментарі, алфавітні покажчики імен і географічних назв.

У вступній статті О. Ротач із великою любов'ю і знанням справи, фактично, складає рясногіллясте родове дерево своїх рідних по материнській лінії, присвятивши цю працю Ніні Володимирівні Совачовій, своїй прабабусі, світлиною якої за 1912 рік і відкривається видання.

Цікавою і показовою є біографія актриси Г. В. Совачевої, яка народилася 24.11(06.12).1876 року в Москві, а відійшла в засвіти 07.07.1954 року в Абондані, неподалік Парижа. Вона походила з давнього дворянського роду Хартуларі з Візантії. Батько актриси В. К. Хартуларі родом із Херсонщини (1837–1916), військовик, який дослужився до генерал-майора царської армії, мав ордени Св. Анни 2-го ст. і Св. Володимира 3-го ст.

Дід Г. Совачевої В. С. Саренко (1814–1871) – «із крові й кости українець». 1833 року він закінчив медичний факультет Московського університету й отримав направлення служити на флоті. 1854 року захистив дисертацію з офтальмології, подальші його дослідження також стосувалися очних хвороб. Був автором 20 наукових праць, уперше в Росії надрукував статтю про вдале пересадження рогівки ока від кроля людині, свідком операції був особисто. Водночас В. С. Саренко чудово володів семиструнною гітарою і вже як композитор опублікував 14 оригінальних п'єс.

Син Саренка Василь Васильович став професором біології, а як затятий театрал, разом зі своїм батьком, мав особливий вплив на юну небогу Ганну, що й вирішило остаточно її професійний вибір.

Ганна була наймолодшою в багатодітній родині Хартуларі, яка щиро кохалася в музиці. Її бабуня, чужа співачка, у своєму петербурзькому домі тримала музичний салон, де збиралися відомі композитори: О. Серов, М. Мусоргський, Ц. Кюї, М. Балакірев, О. Даргомижський та ін. Добре співала і грала на фортепіано Ганнина мати, музикантами були троє Ганниних братів, які, крім військової академії, закінчили ще й консерваторію. Ганна ж у 4–5 років виспівувала оперні арії під фортепіанний супровід; 1886-го її, дев'ятирічну, віддали до Інституту шляхетних панн, куди дівчинка переселилася після смерті матері.

Дитинство Ганнусі скінчилося. Через рік батько одружився вдруге, у Ганни з'явилося ще п'ятеро пасербів. «Я росла сиротою», – згадувала актриса. 1893 року, після закінчення інституту, вона поїхала до одного з братів, отримала запрошення до місцевого драматичного гуртка, у виставах якого зіграла майже всі ролі. 1894 року, повернувшись до Москви, Ганна вперше вийшла на сцену із професійними акторами.

Наступні літні канікули, як зазначає О. Ротач, Ганна провела у брата Віктора на Сестрорецькому курорті поблизу С.-Петербурга, де грала в аматорському гуртку, режисером якого був відомий тоді драматург В. Туношевський. Саме в ту пору вона твердо вирішує повністю присвятити себе театрові й восени 1895 року, полишивши підготовку до вступу на медичний факультет, стає студенткою музично-драматичного училища Московського філармонійного товариства (нині – Російська академія театрального мистецтва), «де професором класу драматичного мистецтва був один із майбутніх засновників Московського художнього театру В. І. Немирович-Данченко, котрий віддавав перевагу психологічному зрозумінню твору».

Роки навчання дівчини збіглися з реформуванням театру, а з 9 по 23 березня 1897 року в Москві ще й відбувся I Всеросійський з'їзд сценічних діячів, «засідання якого відвідувала Ганна разом зі своїм дядьком В. В. Саренком, тож вони чули виступи багатьох промовців з критикою на адресу акторів з вимогою підвищувати їх рівень інтелігентності й моралі. Зі скаргами на несприятливі умови існування українського театру виступили й провідні українські сценічні майстри: М. Старицький, М. Заньковецька, П. Саксаганський та ін. Було також піднято питання про освітній рівень акторів».

Хоч студентам училища офіційно заборонили грати на сцені, Ганна продовжувала виступати на Сестрорецькому курорті під час літніх канікул. За-

вершивши навчання, вона рік за контрактом провела на оперній сцені, гастролювала у Вітебську й Мінську. Це її єдиний театральний сезон, проведений на російській оперній сцені. Потім, аж до початку Російсько-японської війни, Ганна активно працювала на сцені одного з українських драматичних театрів, де мала великий успіх.

1904 року її – сестру-резервістку Червоного Хреста – терміново викликали до столиці. «Майже два роки Ганна Хартуларі працювала в санітарних потягах та шпиталях на Далекому Сході», де її доля звела з військовим лікарем, уродженцем Полтавщини, Василем Совачевим, із яким навесні 1906 року вони стали подружжям. «Саме завдяки йому та його сім'ї, – пише О. Ротач, – остаточно сформувався світогляд Ганни», про що розповідала й сама вона: «Я була щаслива. Велика частка того щастя походила від радості, що я нарешті попала в українське оточення, <...> немов у рідне гніздо! Я почувала себе частинкою української нації, для якої хотілося жити й працювати. Все моє попереднє життя відлетіло кудись далеко, і я з ним безповоротно розірвала. Мій чоловік бачив, що зо мною діється, і не заважав мені летіти в минуле свого народу».

О. Ротач наводить такі відомості: «В. Я. Совачів народився 15(27) червня 1876 р. Його батьки Яків Васильович та Надія Іванівна – нащадки багатьох поколінь священників Совачових та Міхновських. Мати була рідною сестрою палкого поборника української державності М. І. Міхновського, а сам Василь його племінником, хоча вони були майже ровесниками. Василь Совачів із юнацьких років віддався справі боротьби за незалежність України і входив до різних українських товариств, у тім числі й до Братства Тарасівців. Після Прилуцької чоловічої гімназії він навчався на медичному факультеті університету Св. Володимира в Києві (1896–1902), очолював Молоду Громаду, був головним порадином гімназичного гуртка, що виник у Прилуках близько 1896 р., зокрема гуртківці якого пропагували заборонені царською цензурою твори Т. Г. Шевченка. 1898 р. В. Совачев познайомився із Симоном Петлюрою і певною мірою долучився до формування світогляду майбутнього Головного Отамана військ та Голови Директорії УНР».

У травні 1904 року В. Совачева направляють на війну, де він бере участь у боях як військовий лікар, виявляє свої найкращі якості. 10 (23) січня 1906 р., демобілізувавшись, він повернувся на попереднє місце служби. За участь у війні проти Японії мав орден Св. Станіслава 3-го ст. з мечами та Св. Анни 3-го ст.

Весною 1906 року В. Совачов прибув у відпустку в рідне село Турівку на Полтавщині (нині Згурівського району Київської області), де й відбулося його весілля з Ганною Хартуларі. Згодом захистив дисер-

тацію, а під час Першої світової війни очолював військовий шпиталь. У пору українських визвольних змагань В. Совачев працював у Санітарній управі Армії УНР, деякий час очолював її, завідував шпитальним відділом українського Червоного Хреста, був головним санітарним військовим інспектором Військового міністерства УНР, його дружина працювала у шпиталі, в українському Червоному Хресті та військовій Санітарній управі. У місті Кам'янці-Подільському Ганна Совачева очолювала Об'єднаний комітет громадських організацій. Там її запросили до колишнього театру М. Садовського, що мав статус Державного театру УНР. Партнерами по сцені в актриси були Г. Борисоглібська, М. Литвиненко-Вольгемут, Є. Хуторна та ін.

Потім родина Совачевих вимушено перебралася до Польщі. 1921 року Ганна приїздить до Львова і цілковито присвячує себе українському театрові, постійно граючи у виставах О. Загарова, з успіхом виконує головні ролі. Грала вона й у постановках Й. Стадника.

3 травня 1924 року, не доживши до власного 48-ліття, Василь Совачев помирає в Галичині.

Г. Совачева оселяється в Ужгороді, там грає в театрі, викладає постановку голосу, бере участь у роботі «Просвіти», перекладає з російської, французької та інших мов. Загалом у перекладацькому доробку мала понад 25 драматичних творів, які були інсценізовані в Ужгороді.

1929 року повертається до тодішньої Польщі – до українського глядача в Галичині, до найкращого українського народного театру імені І. Тобілевича в місті Станіславові (нині Івано-Франківськ), де виступає в багатьох спектаклях. Про актрису говорять, що вона інтелігентна, сповнена мистецького горіння.

Наприкінці 1934 року Г. Совачева з подружжям Кривецьких перейшла з театру імені І. Тобілевича до театру «Заграва», де грала чотири сезони у виставах різного жанру. Ганну бачать поміж «чільних, залізних загравістів», хоч театр і переживав фінансову скруту й не міг облаштувати життя акторів.

1938 року «Заграва» й театр імені І. Тобілевича об'єдналися в один творчий колектив – Український народний театр імені Івана Котляревського, який проіснував до останніх днів польської влади в Західній Україні й діяв у Коломиї. Згодом актори переїхали до Львова, де, об'єднавшись із митцями колишнього театру Й. Стадника, створили театр імені Тараса Григоровича Шевченка. Г. Совачева разом із колегами підписала відозову про готовність служити мистецтву в нових історичних умовах. Театр перейменували, надавши йому ім'я Лесі Українки.

З початком німецько-радянської війни Ганна залишилася в акторській трупі, яка не евакуювалася, а продовжувала працювати в Українському театрі

міста Львова, котрий із серпня 1941 року називався Львівським оперним театром. «Совачева тоді зіграла драматичні ролі в багатьох різноманітних виставах», її талановите виконання характерних жіночих ролей було відзначене; виконувала і драматичні ролі, а ще займалася режисерською діяльністю.

У липні 1944 року вона опинилася в Зальцбурзі, в англійській окупаційній зоні Австрії, де в таборі Перш знайшли притулок багато її друзів і колег. Там з ініціативи Г. Совачевої та за її безпосередньої участі, як пише О. Ротач, був заснований і активно діяв таборовий Український драматичний театр. Згодом цей театр прибрив назву Українського національного театру в Зальцбурзі, а одним з його мистецьких керівників стала Ганна. На сцені цього театру впродовж 1945–1948 років вона поставила оперу «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, оперету М. Лисенка та М. Старицького «Чорноморці», драми «Невольник» М. Кропивницького (за поемою Т. Шевченка), «Суєта» І. Карпенка-Карого, комедію «За двома зайцями» М. Старицького та ін. На одній із вистав був присутній письменник, літературознавець Ігор Качуровський, який, згадуючи неперевершену гру Г. Совачевої, у листі до П. Ротача в Полтаву відзначив її бездоганну мову. Виступи 76-річної актриси на австрійській сцені стали останніми в її театральній кар'єрі. Хоч Ганна й писала з Парижа до своєї приятельки в Канаду таке: «А все ж таки, може, доведеться ще колись побувати на сцені», – хвороба остаточно обірвала ці плани.

Улітку 1945 року Г. Совачева долучається до відродження «Союзу українок», перший з'їзд якого скликали вже 30 вересня – 1 жовтня. Серед найбільш шанованих учасниць форуму була й вона. На з'їзді актриса виступила з палкою промовою, після якої тут же в залі було розпочато збір коштів на допомогу переміщеним особам у таборах. У Зальцбурзі вона очолила «Союз українок» Австрії, була членом його управи впродовж п'яти років. Одне з останніх засідань провела 5 лютого 1950 року. Серед тих, ким постійно опікувався цей «Союз...», були й колишні вояки Першої української дивізії Української національної армії.

У листопаді 1948-го Г. Совачева від імені організації вітала Світовий конгрес українок, що відбувся тоді у Філадельфії (США). Водночас вона працювала і в українському Червоному Хресті. Поважного віку, з підірваним здоров'ям, усе кимось опікувалася, допомагала, замість подяки, проте, незаслужено знаючи багато образ від людей.

1948 року тяжко захворіла, 6 місяців провела у шпиталі, «поражена паралічем, <...> безпомічна», безпорадна. Вона з трудом зводилася з ліжка в порожній, непривітній кімнатці дерев'яного барака. Мабуть, через це і втратила можливість виїхати до США чи Канади разом з іншими біженцями.

1955 року, після ліквідації таборів для переміщених осіб в Австрії, коли хворій стало трохи краще, вона виїхала до Парижа, де, не зважаючи ні на що, активно працювала в «Союзі українок Франції» (СУФ). 26 червня 1950 року вона провела загальні збори СУФ, опікувалася дітьми, старими й німецькими співвітчизниками по всій Франції, дописувала до закордонних українських видань про діяльність СУФ, виступала з доповідями, бажаючи всюди встигнути. Її енергійна натура прагнула більшого. «В мене так багато матеріалів... Я думала, що мені вдасться зібрати і зацікавити людей, <...> та, на жаль, так мало зрозуміння», – скаржилася вона.

Наприкінці 1951 року СУФ урочисто відзначив 75-річний ювілей актриси. Свято відбулося 3 грудня в Українському домі в Парижі. Ганну Совачеву обрали Почесним членом «Союзу українок».

Свої останні роки Г. Совачева провела в невеличкому селі Абондані – за 70 км від Парижа, серед чудової природи, де віддавна зберігся королівський палац і діяв пансіон для осіб похилого віку – емігрантів українського та грузинського походження. Жінка важко переживала переїзд, але умови там виявилися чудовими. У спогадах вона пише: «...мене вже запевняють, що навіть повезуть на Пирятинське болото, і то буде на той рік». (Пирятинське болото – торф'яники поблизу хутора Крячківки та села Вечірки, які здавна мали цілющі бальнеологічні властивості. У селі Вечірках на початку ХХ століття існувала земська лікарня, де хворих з ураженням опорно-рухової системи тощо лікували торф'яними грязями і торф'янистим паром.) Коли ж до неї в кімнату підселили ще одну пансіонерку, росіянку за походженням, актриса засумувала: «Нічого майже не пишу зараз... Моє життя з кацапнею таке нудне й безрадісне, <...> але твердо вірю, що чи ворог, чи ні, а У к р а ї н а т а к и б у д е !»

Безумовно, вона тужила за Батьківщиною і думками завжди була в рідній Україні.

Ганна Вікторівна Совачева постійно займалася літературною працею. Свої спогади вперше почала друкувати ще 1946 року, але і на початку 1950-х повторювала: «Ще так багато треба зробити і так боюся вмирати, не лишивши за собою сліду...»; «...здається мені, – вдасться знайти видавця... Перша частина вже готова до друку (Спогади), а друга вся буде присвячена театральній праці... Ми такі бідні на театральну літературу... Аби Бог поміг і дав пожити ще, “бо працювати інтенсивно мені заборонено”». В останні місяці життя Ганні в роботі допомагала голова «Союзу українок Франції» Ніна Коваленко. Рукопис української актриси складався з чотирьох частин: «Дитинство і юність», «Російсько-японська війна», «Війна і наші визвольні змагання» та «Театр». Вірогідно, спогади залишилися незавершеними.

7 липня 1954 року Ганна Совачева пішла у вічність. В її останні хвилини поруч не було нікого. Покійницю поховали на місцевому цвинтарі, а в середині 1980-х рештки праху українців з Абондана перепоховали у спільній могилі в Шалеті.

Доля архіву Г. Совачевої невідома. Можливо, він потрапив до США. Деякі листи та уривки зі спогадів актриси зберігаються у приватному архіві О. Зінкевича, який 1952 року допомагав Г. Совачевій переїхати до Абондана.

Увесь викладений у книзі матеріал О. Ротач детально коментує у вступній статті, особливо першу і другу частини видання. Третю частину – «Війна і визвольні змагання» – складають мемуарні записи актриси: «Моє подружжя», «Перші дні війни (1904 рік)», «Праця у шпиталі», «На фронті», «У заплілі», «Революція 1917 р.», «На Буковині», «На новому постойі», «У Києві», «Втеча на село», «У санітарній управі», «У відступі», «У відпустці», «У Кам'янці», «За нової влади», «У Тарнові» тощо. Це щиро викладений надзвичайний фактаж багатющих свідчень про достовірні події, сповнений бентежних переживань, непоправних утрат і ва-

гомих здобутків великої актриси. Він змушує і нас, читачів, переживати минуле, відкривати для себе хвилюючі шляхи долі наших співвітчизників. Приміром, у нотатці «У Тарнові» просто-таки вражає дивовижна винахідливість Ганни Совачевої, коли вона, будучи представницею англійської допомогової організації, вчасно знайшла можливість передати в Лігу Націй у Женеві зібрані обвинувачувальні матеріали про катування та смерть Ольги Басараб, що набуло тоді за кордоном великого розголосу.

Це унікальне ілюстроване видання, здійснене на високому естетичному рівні, з'явилося коштом шляхетної родини Ротачів. Воно буде цікаве для істориків театру, літератури, культури, для краєзнавців, філологів, а також для широкого кола читачів. Книга читається на одному подихові, даючи насолоду для душі й неозорий матеріал для розуму. Завдяки їй відкриваємо для себе велику патріотку України Ганну Совачеву та її достойне, національно-свідоме оточення, яке залишило помітний слід в історії не тільки українського театру, української культури, а й нелегкої долі багатостраждальної України.

Наталія Кривицька

«...НАВІЩО Я, ЛЮДИНА-ІНДИКАТОР, НІХТО НЕ ЗНАЄ, НАВІТЬ НЕБЕСА...»

**Рецензія на збірку: Стиркіна Ю. Віршовані невитримані вина : [поезії]
/ Юлія Стиркіна. – Полтава : АСМІ, 2018. – 523 с. : іл.**

Здається, у сучасному строкатому світі української літератури, яка переживає свою золоту чи срібну добу, чи друге відродження, існує така велика кількість талановитих авторів, що важко бути оригінальним, додати якийсь відтінок. Звісно, можна зі скептицизмом ставитися до спроб сказати нове слово, але кожний поет є неповторним і вносить свою унікальну нотку в цей величезний хор віршованих голосів. Авторка рецензованої збірки, безумовно, має свій власний, неповторний стиль, свій голос, який важко не впізнати навіть у хорі. І це не дивно, якщо ми розглянемо джерела її творчості. Народившись на Полтавщині в родині з українським та російським корінням, Юлія Стиркіна несе в собі культуру двох народів. Вона виховувалась і на баладах Тараса Шевченка, і на казках Олександра Пушкіна, поемах Михайла Лермонтова, зачитувалась Іваном Котляревським, Миколою Гоголем, Лесею Українкою. Її улюб-

лені поети – митці Срібної доби й Розстріляного Відродження» (Павло Тичина, Олена Теліга, Марина Цветаєва, Сергій Єсенін, Саша Чорний), українські й російські шістдесятники, зокрема барди (Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Ірина Жиленко, Василь Стус, Андрій Вознесенський, Володимир Висоцький, Булат Окуджава, Вероніка Доліна), сучасники (Оксана Забужко, Костянтин Москалець, Юрій Іздрик), а також зарубіжні класики (Джордж Гордон Байрон, Редьярд Кіплінг, Роберт Луїс Стівенсон, Оскар Вайлд). Юлія вільно володіє літературними українською, російською та англійською мовами, тяжіє до класичної форми віршування, проте інколи дозволяє собі пограти із суржи́ком. Усе це надає глибокого літературного контексту й неповторного смаку її віршам.

Роками вправляючись у поезії, авторка серйозно починає займатися власною творчістю в другій половині життя – розміщує вірші в соцмережі Фейсбук,